

DINASTICUL FANARIOT ȘI ARHITECTURA SA DISPĂRUTĂ

de RĂZVAN THEODORESCU

Résumé

Le principe dynastique, la succession dans une même famille et les règnes parallèles font le sujet de cette étude. Pendant la première partie du XVIIIe siècle, les clans des Mavrocordatos et Ghika, poussés par le désir de créer de nouvelles dynasties, ont dressé des fondations. Les Mavrocordatos fondèrent la grande église du monastère disparu de Văcărești, qui, par la richesse de la décoration sculptée du portail, des colonnes et des chapiteaux néo-corinthiens, mais surtout par l'aspect du pronaos, reprenait le plan du catholicon de Hurezi, plan dû, à son tour, par l'aspect et par le sens dynastique, à la troisième chambre liturgique devenue nécropole voïvodale dans l'église du monastère d'Argeș de Neagoe Basarab (début du XVe siècle), créatrice d'une tradition continuée par d'autres princes valaques, à l'église du monastère de la Trinité de Bucarest des Mihnești, à l'église métropolitaine de Constantin Serban, milieu du XVIe siècle, à l'église du monastère Cotroceni de Serban Cantacuzène, fin du XVIIe siècle, enfin, à l'église du monastère Hurezi et l'église bucarestoise St. Georges le Nouveau de Constantin Brancovan. C'est ainsi que la grande église de Văcărești fermait, après deux siècles, une suite de monuments princiers valaques qui, par leurs majestueux narthex, transformés en véritables mausolées, confirmaient, à chaque début de règne ambitieux, les espoirs de créer des dynasties de l'époque de la Turcocratie de «nouveaux Basarab», continués par les Cantacuzènes, les Brancovans et les Mavrocordatos.

Le bilan de cette recherche est surtout représenté par l'existence certaine des tendances dynastiques au siècle phanariote, reflétées surtout par des témoignages épigraphiques et dans des chroniques plutôt que par les témoignages architectoniques, plus sommaires et souvent sous le signe de l'hypothèse.

Aucun des monuments dynastiques phanariotes n'a été conservé comme tel, l'église de Văcărești et celle de Pantelimon, démolies, l'église de St. Spyridon le Nouveau, entièrement transformée. Tout ce que nous savons ou supposons sur ces nécropoles c'est qu'elles appartiennent à un chapitre d'architecture dynastique, valaque surtout, des deux siècles précédents, tout comme, entre 1716-1821, les attitudes monarchiques d'après 1500 continuaient dans le cadre d'une réalité essentielle et spécifique de l'histoire roumaine: l'État.

Keywords: *dynastic fanariot monuments; demolished monasteries and churches; Romanian old architecture.*

Principiul dinastic care a fost un element statornic al statalității românești în veacurile XVI și XVII – de la Neagoe Basarab și Mihnești, la Cantacuzini și Constantin Brâncoveanu – nu a lipsit din veacul fanariot, epocă a numeroase domnii efemere, dar în care nu au fost absente încercări de închegare, prin domnii ereditare, a unor succesiuni dinastice, mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și în legătură cu neamurile înrudite Mavrocordat și Ghica (parțial și Racoviță)¹. Au existat atunci principii care au schițat asemenea încercări în registrul autorității autocrate: Nicolae Mavrocordat, domn de trei ori în Țara Românească și în Moldova, murea în scaun în septembrie 1730, succesorul său imediat, la București, fiind fiul Constantin, cârmuitor de opt ori în principate; la fel ruda sa Grigore al II-lea Ghica, domnind de șase ori, a fost urmat, în august 1752, tot pe malul Dâmboviței, de fiul său Matei, în timp ce Constantin Racoviță, domnind de patru ori, era urmat la moartea sa, în 1764, de fiul său Ștefan, iar Scarlat Ghica, voievod de trei ori, era urmat în scaunul muntean, în decembrie 1766, de fiul său Alexandru Scarlat.

Succesiunea în sânul aceleiași familii este o altă fațetă a acestei împrejurări istorice. Este cazul lui Ioan Teodor Calimachi care ceda scaunul moldovenesc, în primăvara anului 1761, fiului său Grigore, fără investitură stambuliotă obișnuită, dar cu acordul sultanului, ceea ce contemporanii nu au lipsit a remarca, de vreme ce slujbașul domnesc Gheorgachi, în condica alcătuită la porunca lui Grigore vodă însuși, a istorisit cum sultanul Mustafa al III-lea a vrut, în chip neobișnuit – „care n-au fostu obicinuitu, nici s-au întâmplat la

¹ Pentru aceasta R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550–1800)*, II, București, 1987, p. 158–159; idem, *Dynastique et éphémère dans les architectures roumaines de l'âge phanariote, în South-East Europe – the Ambiguous Definitions of a Space* (ed. R. Theodorescu, L. Conley Barrows), București, 2002, p. 77–82; *Istoria Românilor*, VI, București, 2002, p. 443.

vreo domnie a vremilor trecute”² – să-l răsplătească pe fostul mare dragoman Ioan Calimachi³ cu acordarea scaunului moldovenesc fiului acestuia: „După trei ani a domniei lui Ioan Theodor voevod, lucrarea dumnăzăștii pronii au adaos o întâmplare ca aceasta, că însuși prea puternicul împărat sultanul Mustafa, din năstăv dumnăzăescu, vrându să mângâie bătrânețile bătrânului Ioan voevod pentru slujbile sale, au poroncitu de s-au datu domnia Moldovei fiiului său celui mai mare, Grigorie vodă”⁴, chiar tatăl așezându-și vlăstarul în scaun (nu au trecut sub tăcere momentul nici cronicarii Ion Canta și Ianache Kogălniceanu⁵).

Un alt caz de asemenea succesiune este cel al Ghiculeștilor în Țara Românească a anilor 1765–1769 cu Scarlat, Alexandru Scarlat și Grigore al III-lea – cel care avea să moară ca martir, la Iași, după mai puțin de un deceniu –, adăugând faptul că, în cazul membrilor acestui neam arvanit prezent, deopotrivă, la Iași și la București (incluzându-i așadar și pe Ghiculeștii moldoveni care sunt Sulgearoglu!) ei au domnit aici timp de două secole, de la 1658 la 1856, de la fosta capuchehaie Gheorghe Ghica la Grigore Alexandru Ghica, predecesorul lui Cuza.

În fine, ne putem gândi aici și la cazul domniilor paralele, la București și la Iași, a principilor din aceeași familie: cazul Mavrocordaților, Ioan al II-lea și Constantin, în 1744–1747, cele ale unor Alexandru și Mihail Suțu în 1819–1821.

Trebuie spus că existența unui model princiar prin excelență, cel al lui Constantin Brâncoveanu⁶ care a deschis veacul al XVIII-lea la sud de Carpați, nu a fost lipsită de consecințe pentru societatea valahă.

Mai înainte ca acest model să fie imitat la nivelul boiernașilor, al clerului mijlociu și al „stării a III-a” cu popi, cupeți și meșteșugari, mai ales după 1750, într-un timp când – ne spune un hrisov moldovenesc din 15 iulie 1764 al lui Grigore al III-lea Ghica – „se înmulțesc bisericile și paraclisurile cele proaste”⁷, acțiunea sa a fost evidentă în mecenatul din prima parte, relativ stabilă, a secolului al XVIII-lea, sesizabil îndeobște în capitalele principatelor și exercitat cu autoritate de clanurile fanariote, în primul rând Mavrocordat și Ghica, primele neamuri venite din Fanar, înrudite cu familiile domnești și boierești din cele două țări române și în tradiția unor domnii din veacul anterior. Erau clanuri care, dorind crearea unor noi dinastii, înălțau ctitorii ce trebuiau să fie expresia vizuală majoră a unor asemenea năzuințe. În context voi adăuga că rămâne o simplă prejudecată enunțul unui mai vechi tratat academic potrivit căruia „domnii fanarioți ... se arătau foarte puțin doritori să cheltuiască sume importante pentru construirea de edificii religioase”⁸.

În cazul Mavrocordaților, biserica mare a mănăstirii Văcărești (Fig. 1) – demolată în chip samavolnic acum mai bine de un sfert de secol⁹ – relua, între 1716 și 1722¹⁰, prin bogăția decorăției cioplite, a portalului, a coloanelor și a capitulurilor neocorintice (Fig. 2), dar mai ales prin aspectul pronaosului (Fig. 3), planul catoliconului de la Hurezi (Fig. 4); un plan îndatorat, la rândul-i, prin aspect și prin sens dinastic celei de a treia încăperi liturgice devenite necropolă voievodală din biserica mănăstirii Argeșului (Fig. 5) a lui Neagoe Basarab de la începutul secolului al XVI – lea, creatoare a unei tradiții continuate de alți domni munteni, la biserica mănăstirii Sf. Treime din București a Mihneștilor (Fig. 6) la sfârșitul aceluiași veac, la biserica metropolitană de pe „dealul podgorenilor” a lui Constantin vodă Șerban (Fig. 7) la mijlocul secolului al XVII-lea, la biserica mănăstirii Cotroceni a lui Șerban Cantacuzino (Fig. 8) spre sfârșitul aceluiași secol, în fine, la biserica mănăstirii Hurezi și la biserica bucureșteană Sf. Gheorghe Nou ale lui Constantin vodă Brâncoveanu.

În acest fel biserica mare de la Văcărești încheia, după două secole, un șir de monumente princiare valahe care prin nartexurile lor majestuoase transformate în autentice mausolee – am dezvoltat această observație în altă parte¹¹, pe urma unei descoperiri notabile de acum aproape o jumătate de secol a lui Emil Lăzărescu – confirmau, la fiecare început de domnie ambițioasă, năzuințele monarhice și dinastice din epoca Turcocrăției, ale „noilor Basarabi” continuați de Cantacuzini, de Brâncoveni și de Mavrocordați.

² *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, ed. D. Simonescu, București, 1939, p. 271.

³ *Ibidem*, p. 82.

⁴ Vezi supra nota 2.

⁵ Vezi supra nota 3.

⁶ R. Theodorescu, *Constantin Brâncoveanu, un model princiar în „Academica”*, 8-9, 2014, p. 23–25.

⁷ Apud N. Iorga, *Domnii fanarioți și ctitoriile în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, 1929, p. 90.

⁸ *Istoria artelor plastice în România*, II, București, 1970, p. 57 (chiar dacă referința e la perioada de după 1730).

⁹ *Un sfert de veac de la martiriul unui monument bucureștean, mănăstirea Văcărești*, ed. A.B. Todireanu, București, 2013.

¹⁰ *Inscripțiile medievale ale României. I. Orașul București*, București, 1965, nr. 487, p. 434–435 (inscripție din septembrie 1722).

¹¹ R. Theodorescu, *Câțiva „oameni noi”, ctitori medievale*, în *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 58–64.

Fig. 1. București. Biserica mare a fostei mănăstiri Văcărești (demolată).

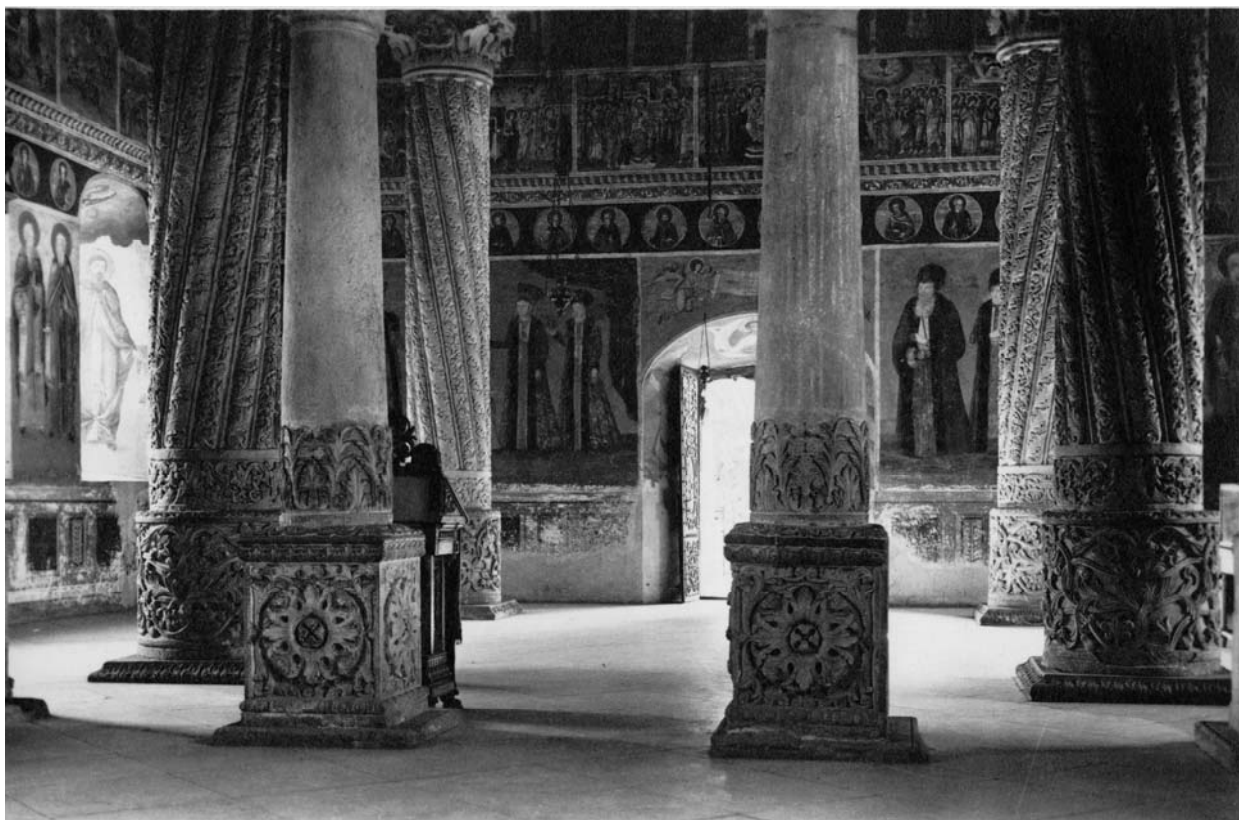

Fig. 2. București. Biserica mare a fostei mănăstiri Văcărești. Vedere spre pronaos.

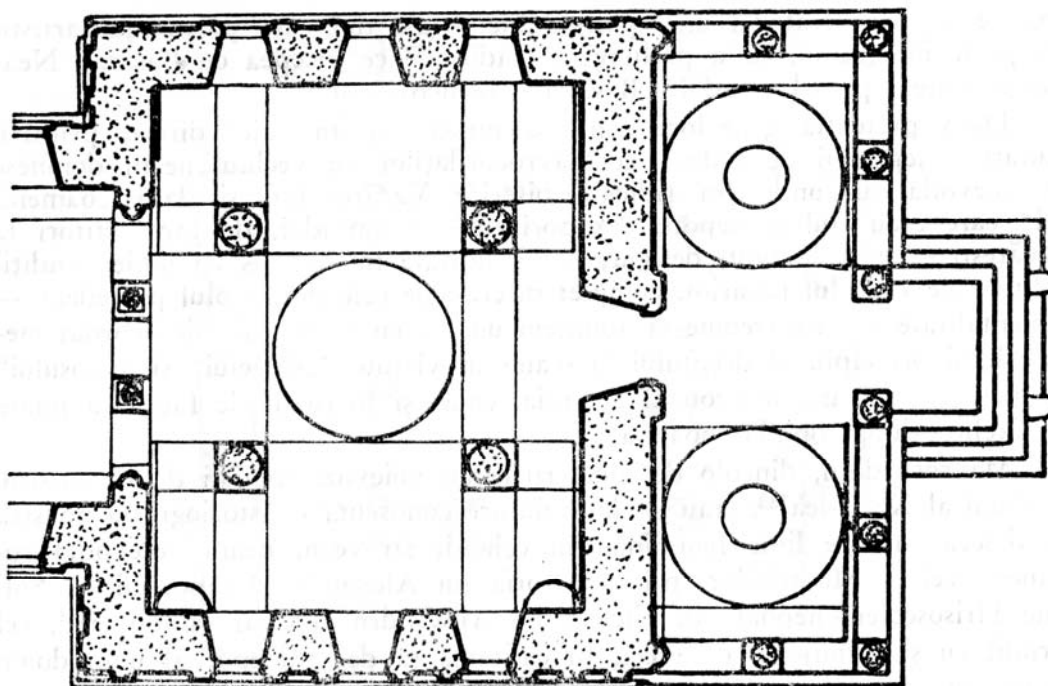

Fig. 3. București. Biserica mare a fostei mănăstiri Văcărești. Planul pronaosului.

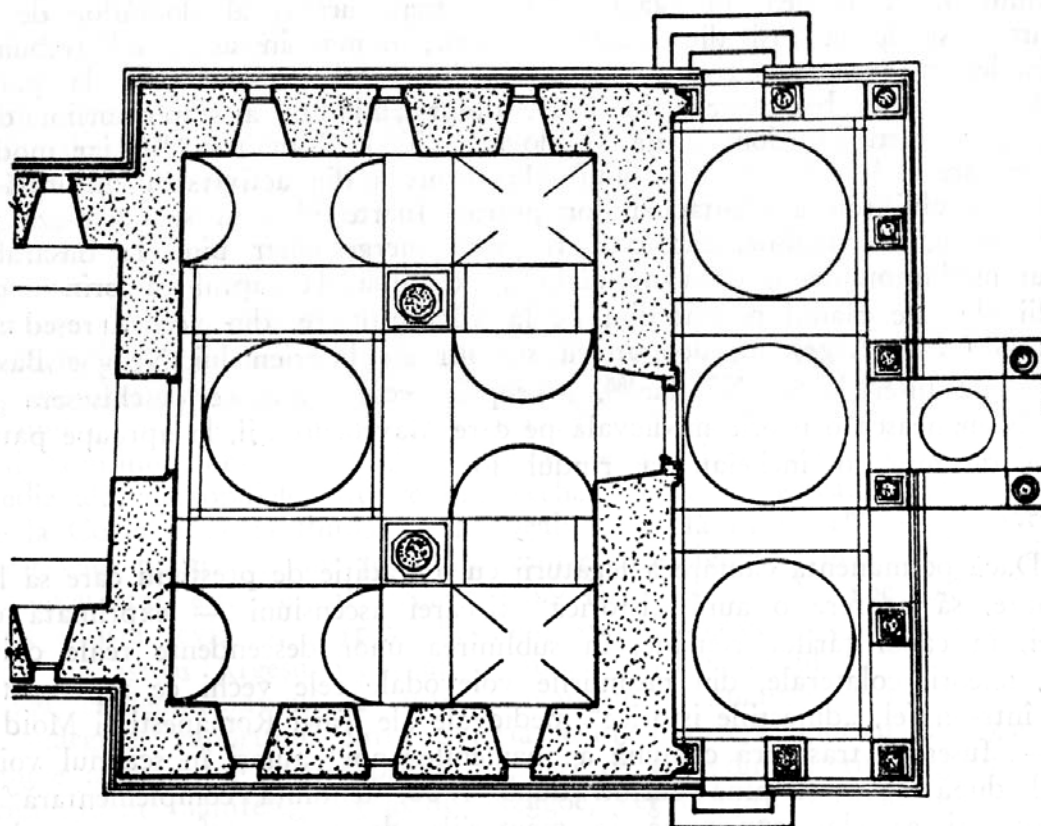

Fig. 4. Hurezi. Biserica mare a mănăstirii. Planul pronaosului.

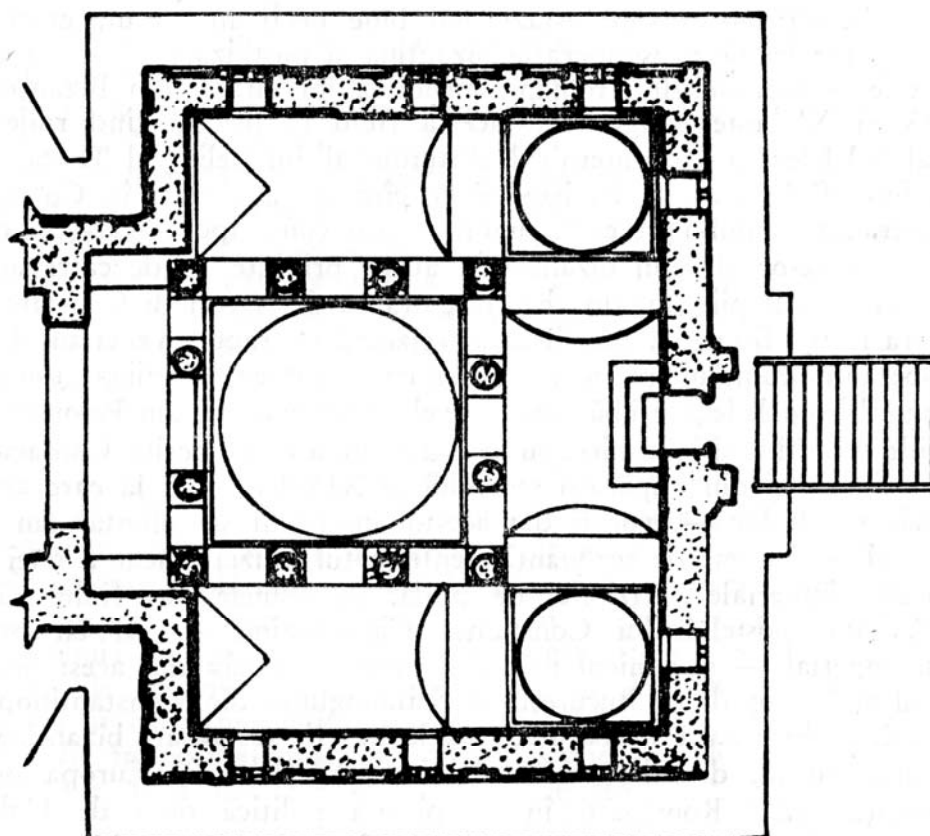

Fig. 5. Curtea de Argeș. Biserica mănăstirii. Planul pronaosului.

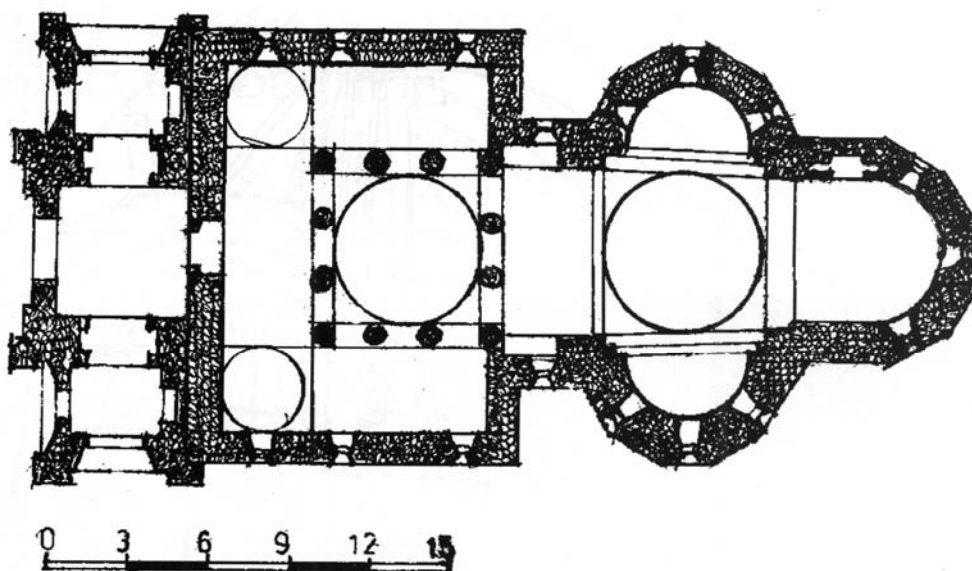

Fig. 6. București. Biserica mănăstirii Sf. Treime (Radu Vodă). Plan.

Este evident faptul că, în mod direct, domnul cărturar Nicolae Mavrocordat a dorit să dea, la intrarea de miazăzi a Bucureștilor, o adevărată replică așezământului abia încheiat în Vâlcea de voievodul Constantin Brâncoveanu, printr-un ansamblu, iarăși monahal, plin de măreție, de o absolută simetrie, dominat de un sanctuar unde descoperi epigonismul în racordul, mai curând rece, al părților sale monumentale.

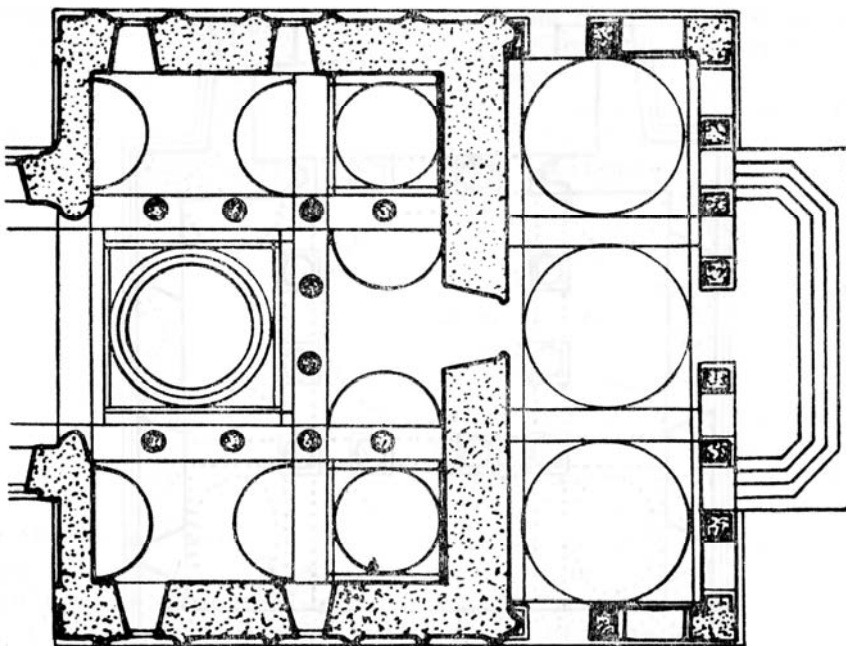

Fig. 7. București. Biserica fostei mitropolii (a Patriarhiei). Planul pronaosului.

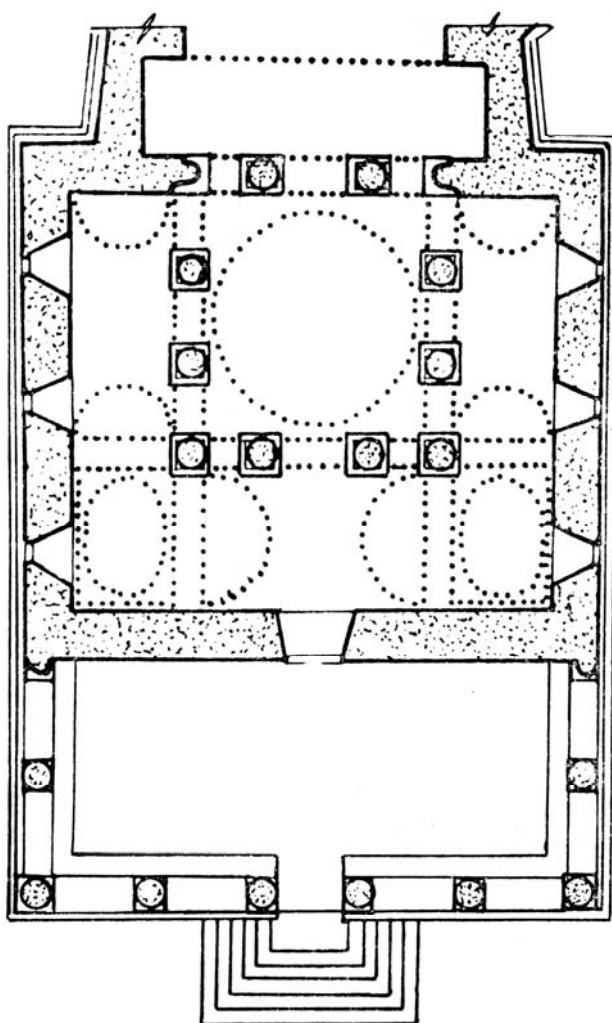

Fig. 8. București. Biserica fostei mănăstiri Cotroceni. Planul pronaosului.

Poate fi menționat de asemenea aici paraclisul mănăstirii (Fig. 9) cu noutatea manieristă a fusurilor de coloane din pridvor, decorate cu solzi amintind parcă trunchiuri de palmier – ridicat în august 1736 de voievodul Constantin Mavrocordat, „fiu de patru ori încoronat al unui tată de patru ori încoronat”, „fiul și moștenitorul tronului (diádohoshronou)”¹² potrivit inscripției votive grecești puse de ispravnicul – egumen Anania de Bethleem. Acest „moștenitor al tronului” era el însuși un ctitor cunoscut, căci unsprezece ani mai târziu, în 1747, el va înălța pentru patriarhatul Antiohiei mica biserică bucureșteană cu inscripție votivă (Fig. 10) greacă și siriană, a Sf. Spiridon¹³, zis „cel Vechi” pentru a o diferenția de ctitoria celeilalte dinastii protofanariote, cea a Ghiculeștilor.

Împrejurarea că biserica monastică de la Văcărești, necropolă a ctitorului, a fost începută în primăvara lui 1716, câteva luni după urcarea în scaun a principelui Nicolae și interpreta tipul arhitectonic al ctitoriilor brâncovenești din Vâlcea, de la Hurezi și din București, de la Sf. Gheorghe Nou, cu deja menționatele sugestii inițial argeșene, ne indică felul în care ultimul edificiu al vechii arhitecturi ecleziale din Țara Românească – admirat de străini ca un triumf al artei ortodoxe („la plus belle que je conoisso aux Grecs”, scria călătorul francez Jean Claude Flachet, artist și negustor¹⁴, „associé de l'Académie des Sciences, Belles Lettres et Arts de Lyon”) – exprima dorința ctitorului de a fi asimilat vechii tradiții dinastice a țării, într-un climat nou, româno-levantin și în ceea ce Iorga numise cândva „această monarhie de imitație bizantino-otomană”¹⁵. Mavrocordații, dincolo de înrudirea cu domnii români de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹⁶ erau, se știe, descendenți din Bogdănești, prin mama lui Nicolae Mavrocordat, Sultana Hrisoscoleu, nepoată a ultimului „mușatin”, Alexandru Iliaș, care a domnit în ambele țări române după 1600.

Fig. 9. București. Vedere spre paraclisul (demolat) al fostei mănăstiri Văcărești.

¹² *Inscripțiile...*, nr. 498, p. 440–441. Foarte sugestiv, Constantin Rezachevici vorbește despre „o adevărată domnie continuă în țările române extracarpatică” a lui Constantin vodă începând cu 1730 (*Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, I, București, 2001, p. 37).

¹³ *Inscripțiile...*, nr. 458, p. 394–395; cf. N. Iorga, *O biserică siriană în București*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, 1929, p. 97–100.

¹⁴ Idem, *Călătoria lui Flachet*, în *Știri noi despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin vodă Mavrocordat în Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, 6, București, 1927, p. 140, p. 166.

¹⁵ *Istoria românilor. VII. Reformatorii*, București, 1938, p. 83.

¹⁶ A. A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Mavrocordatos. 1660–1830*, Paris, 1913, p. 46.

Fig. 10. București. Biserica Sf. Spiridon Vechi. Pisanie.

În calitatea sa de strănepot al acestui voievod care scobora, la rândul său, din dinastia moldoveni ai secolului al XVI-lea și în calitatea sa de descendent, prin tatăl său Alexandru Exaporitul, din Roxanda Scarlati, văduva unuia dintre ultimii domni ai dinastiei medievale a Basarabilor munteni, domnind și el în cele două țări – este vorba de Alexandru Coconul, fiu al lui Radu vodă Mihnea care, aidoma lui Alexandru Iliș și, mai târziu, Mavrocordăților, domnise la Iași și la București¹⁷, ceea ce piatra funerară din 3 septembrie 1730 a lui Nicolae vodă de la Văcărești nu uita să menționeze în grecește („al cărui neam vestit e din Scarlati”)¹⁸ – primul cărmuitor fanariot avea mai multe argumente pentru a-și afirma legitimitatea dinastică. Acest cărturar rafinat era aproape obsedat – ca și modelul său Constantin Brâncoveanu, ca și urmașul său, celălalt Constantin – de argumentul genealogic vizualizat prin arhitectură și proclamat în manuscrise¹⁹.

Avea toate motivele și tot interesul a se considera el însuși, la începutul veacului al XVIII-lea, moștenitor legiuitor al vechilor voievozi din cele două principate, domnind asemenea lor, la București și la Iași, de-a lungul a două decenii, de la 1709 la 1730. Era văzut ca atare, de altfel, în mediile românești și străine, ca și fiul său domnind cu intermitențe în Moldova și în Țara Românească, aproape patruzeci de ani, de la 1730 la 1769. Avem drept mărturie fie inscripția paraclisului mitropoliei din București, construit în 1723, ornat de o luxuriantă decorație în piatră, ecou al marelui șantier, abia încheiat, de la Văcărești – unde vodă Nicolae e amintit, în elină, ca „mlădiță a stăpânitorilor din vechime ai vestitelor domnii ale Moldovei și Țării Românești”²⁰, fie opinia abatelui Desfontaines care, dedicând principelui Constantin o traducere a unei opere clasice, îl socotea, dincolo de inevitabile confuzii istorice și genealogice, „un précieux rejeton de Bogdan et de Dragos, Princes de Valachie et de Moldavie dans le milieu du quatorzième siècle dont la glorieuse postérité a toujours régi ces grandes provinces sans aucune interruption”²¹.

Aidoma primilor doi Mavrocordați a căror descendență domnească acoperă, fragmentar, întregul veac fanariot în Moldova, cu Ioan al II-lea, Alexandru I Delibey și Alexandru al II-lea Firaris, cealaltă familie levantină, cea a Ghiculeștilor, a încercat de asemenea, la o scară mai redusă, e drept, să sublinieze prin arhitectura eclezială năzuințele sale dinastice.

¹⁷ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 87, nota 185.

¹⁸ *Inscripțiile ...*, nr. 489, p. 436–437.

¹⁹ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 87–88, nota 187.

²⁰ *Inscripțiile ...*, nr. 237, p. 300–301.

²¹ Apud A. A. C. Stourdza, *op. cit.*, p. 186. O preocupare genealogică privind întreaga descendență voievodală a Moldovei dovedea, în 1743, Constantin Mavrocordat atunci când comanda pictorului genevez Jean Etienne Liotard portretele domnilor ce-l precedaseră (vezi R. Niculescu, *Jean Etienne Liotard à Jassy 1742–1743*, în Genava, XXX, 1982, p. 148; cf. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 88, nota 187, cu bibliografie).

Descendenți a doi domni de origine balcanică dinaintea de 1700 – Gheorghe și Grigore Ghica –, Grigore al II-lea Ghica mai ales, Scarlat și Alexandru Scarlat au construit biserici de familie devenite, uneori, necropole dinastice. Este cazul principalului lăcaș al mănăstirii Pantelimon (Fig. 11) – la porțile Bucureștilor, ca și Văcăreștii Mavrocordaților –, „frumoasa și minunata biserică” (Fig. 12) amintită ca atare de „Cronica Ghiculeștilor”²² și datorată, în 1750, lui Grigore al II-lea²³ care avea să se îngroape aici, în 1754, într-un sarcofag (Fig. 13) decorat cu motive fitomorfe de bună tradiție brâncovenească²⁴, după ce-și împodobise ctitoria cu un portal iarăși de inspirație brâncovenească (Fig. 14), foarte barocizat, purtând stema acestui neam ce devenea ilustru. Unită printr-un destin funest cu necropola de la Văcărești a familiei înrudite și rivale a Mavrocordaților, biserica de plan dreptunghiular, cu altar poligonal de la Pantelimon a fost și ea distrusă prin voința absurdă a unui regim totalitar acum câteva decenii, după ce fusese sever modificată înainte de 1813²⁵.

Puțin mai târziu, începută de fiul lui Grigore al II-lea, Scarlat vodă Ghica (1765–1766) și sfârșită în septembrie 1768 de fiul acestuia Alexandru Scarlat Ghica– cel numit, în grecește, pe lespede de funerară (Fig. 15) de marmură din 2 decembrie 1766, aflată în pronaosul actual (Fig. 16), a tatălui său „din marea stirpe a Ghiculeștilor”, „slăvitul său fiu și moștenitorul domniei”²⁶ –, biserica monastică bucureșteană cu hramul Sf. Spiridon (sacru protector al neamului ghiculesc), știută ca biserică Sf. Spiridon „din laturea Bucureștilor” a fost înălțată în isprăvnicia încă tânărului cămăraș devenit vestitul poet Ienăchiță Văcărescu, cel ce-și avea aici zugrăvit și portretul²⁷. Lăcașul a fost dărâmat după 1838 și refăcut (Fig. 17) – „din temelie” spune inscripția actuală (Fig. 18) – în 1852–1858, într-un stil eclectic ce apare într-un desen al lui Félix Thorigny și într-o acuarelă a lui Carl Johann Meyer²⁸, stil sever criticat de călătorul-artist Auguste Dieudonné Lancelot²⁹ și de cărturari autohtoni avizați, precum Alexandru Odobescu care îl socotea asemenea unui „templu de cofetărie”³⁰.

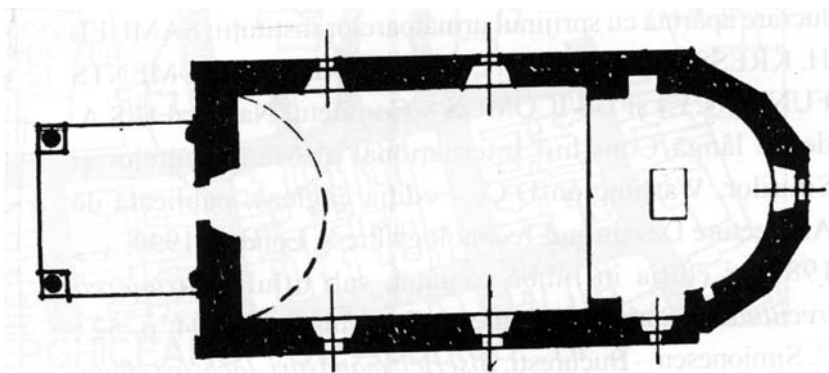

Fig. 11. București. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Plan.

²² *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754*, ed. N. Camariano, A. Camariano-Cioran, București, 1965, p. 619.

²³ *Inscripțiile...*, nr. 392, p. 383. Vezi și R. Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, p. 233–236, p. 299–336.

²⁴ N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Moldova și Oltenia. IV. Noul stil românesc din veacul al XVIII-lea*, București, 1936, p. 106, fig. 914; cf. N. Iorga, *Cea dintâia vizită domnească la monumentele istorice și opera lui Grigore Matei-Vodă Ghica în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XIX, 1926, p. 144, fig. 2. Tot în această necropolă domnească s-a ridicat mausoleul neo-clasic al lui Alexandru vodă Ghica domn al Munteniei în 1834–1842, apoi caimacam după vodă Știrbei, între 1856–1858. Trebuie remarcat aici că Ghiculeștii mai aveau și alte necropole: fratele acestui Alexandru vodă Ghica, Grigore al IV-lea avea să fie îngropat în ctitoria de la Teiul Doamnei, ca și patru dintre fiii săi, în timp ce alți doi frați, Mihail și Costache s-au înhumat la mănăstirea Sărindar, acolo unde-și dormea somnul de veci tatăl celor doi principii valahi din epoca post-fanariotă, marele ban Dimitrie Ghica, fratele lui Grigore al III-lea și al Ecaterinei Sulgearoglu (vezi tabela genealogică 'Ghica', anexă la *Istoria românilor*, VII, 1, București, 2003).

²⁵ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 240

²⁶ *Inscripțiile...*, nr. 406, p. 390.

²⁷ Al. Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău. Doamna Chiajna. Moșii. Curcanii. Poezii Văcărești*, ed. a II-a, ed. N. Mihaescu, București, 1943, p. 195; vezi și D. Caselli, *Biserica și mahalaua Sf. Spiridon Nou*, în *Gazeta municipală*, III, nr. 147, 1934, p. 2.

²⁸ *Ibidem*, loc. cit.; idem, *Cum au fost Bucureștii odinioară*, București, 1935, pl. II; *Bucureștii vechi*, București, 1936, pl. VIII.

²⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 297–298.

³⁰ Al. Odobescu, *loc. cit.*, Cunoscutul scriitor – arheolog mai scria: „orice român trebuie să privească cu mâhnire pierderea stilului de arhitectură bizantină naționalistă la noi, și destrucțiunea vechilor portreturi și inscripțiuni, ce se fac pe toată ziua cu reclădirea bisericilor” (*ibidem*, nota 3).

Fig. 12. București. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Intrare.

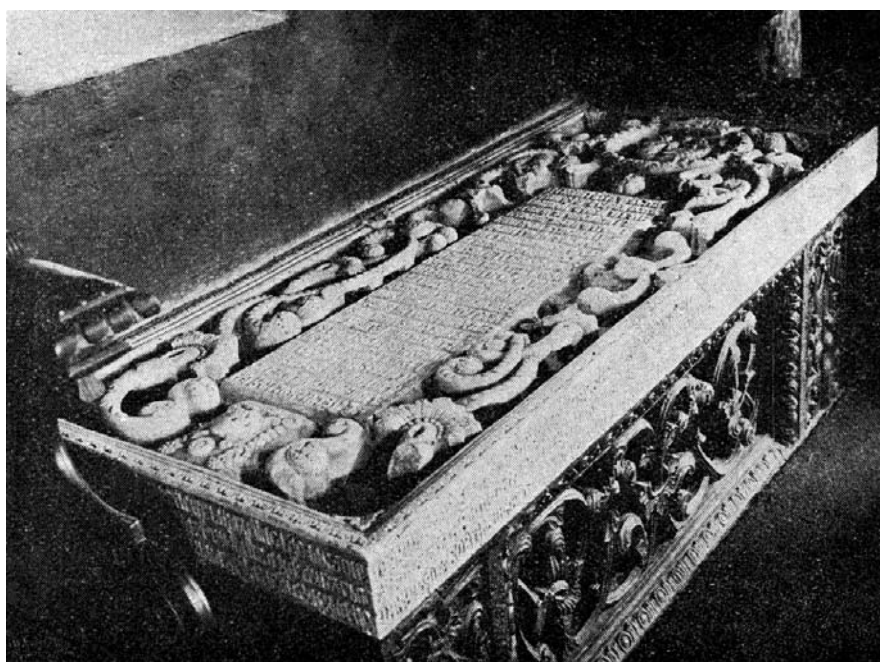

Fig. 13. București. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Sarcofagul lui Grigore al II-lea Ghica (azi, la mănăstirea Brâncoveni).

Fig. 14. București. Biserica fostei mănăstiri Pantelimon. Portal (azi, la mănăstirea Brâncoveni).

Lipsiți de argumente spre a comenta un monument dispărut pentru care nu avem date planimetrice sau volumetrice, nu avem urme arheologice, nici mărturii iconografice³¹ putem afirma doar că voința monarhică

³¹ Va fi fost această importantă ctitorie ghiculească una de plan dreptunghiular – cum fusese anterior cea de la Pantelimon și cum avea să fie lăcașul dintr-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rămas până acum cel mai impozant din capitala României – sau una trilobată cu pronaos lărgit precum învecinatele și mai vechile biserici, cea zisă a Radului Vodă, cea devenită metropolitană și cea a Sf. Gheorghe Nou? Nu o vom ști, probabil, niciodată, deși prezența în nartex a mormântului ctitorului primei biserici din secolul al XVIII-lea ne conduce spre ipoteza păstrării vechiului plan la lăcașul de secol XIX. Ceea ce știm este că vechiul lăcaș „cădea în ruinuri” și că – o spune Barbu Știrbei în hrisovul din 20 septembrie 1852 pentru noua biserică cu hramul Sf. Spiridon și Sf. Visarion din „mahalaoa Sloboziei” – „chibzuire... s-au făcut de a se reclădi din temelie”, drept care „am poruncit a se restaura din temelie și a i se da o mai mare întindere, și o formă de arhitectură mai regulată din cea ce au fost clădirile cele vechi” (*Vestitorul românesc*, 24 septembrie 1852, p. 301). Mulțumesc domnului Emanuel Bădescu pentru discuțiile avute asupra acestui subiect.

de a avea biserici de familie, capele dinastice – la biserica Sf. Spiridon Nou existând, de fapt, o necropolă a Ghiculeștilor – era pentru ultima oară ilustrată aici, într-o capitală românească a epocii fanariote.

Cu aproape trei decenii în urmă, ocupându-mă de „sensibilități și ctitori din veacul fanariot”³² mă opream asupra fastului aulic ca parte a civilizației secolului al XVIII-lea și ca o ilustrare a ceea ce Nicolae Iorga numise „monarhia de imitație bizantino – otomană”. Îngăduit fie-mi a încheia cu citarea integrală a paginii atunci scrise³³: „Corolar al fastului prin care se vizualizează îndeobște eticheta aulică, ceremonialul el însuși – implicând o convenție mult prizată în Europa atâtor incertitudini dinastice³⁴ – își găsisese acum fixarea într-un corp unitar unde elementul oriental turcesc precumpănea precum aceea deja amintită „Condică ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a prea înălțaților domni” alcătuită de Gheorgachi al doilea logofăt, în 1762, în Iașiul lui Grigore Calimachi, principe amator de fast, ca și succesorii săi moldavi și munteni Alexandru Calimachi, Alexandru Ipsilanti, Alexandru Moruzi, Mihai Suțu, pentru care „haina cea împărătească, ce să chieamă cabaniță”³⁵ era și un reper ideologic, de vreme ce amintea veșmântul sultanului. Fost-a această aplecare pronunțată spre fast și ceremonial a secolului fanariot doar o prelungire a celei din veacul precedent, doar o baroc târzie nevoie de compensație pentru o existență precară, presărată cu umilințe și perpetuă amenințare a celor puternici din partea și mai puternicului Stambul? Sau, cumva, a fost și o amintire tot mai palidă a unui Bizanț ce se voia, măcar în registrul ideal, prelungit de principii veniți din același loc unde domniseră cândva basileii, înaintașii sultanilor? Căci ea era în fond și o parte din valul de bizantinism târziu pe care nu am a-l comenta acum altfel decât surprinzându-i, o dată mai mult, difuza prezență în tot ce era imagine tradițională zugrăvită în biserici de sat și oraș; în viețuirea neverosimil de târzie, incongruentă mental cu noua epocă, a pravilei bizantine, cum ar fi cazul hrisovului bucureștean din mai 1768 al lui Alexandru Scarlat Ghica, unul dintre ctitorii de la Sf. Spiridon Nou, cuprinzând reglementări de drept orășenesc în materie de ctitorie, de spirit aproape burghez, cu referire însă la legislația Bizanțului timpuriu și chiar la un tratat de arhitectură al lui Iulian Ascalonitul din secolul al VI-lea³⁶, în ceremoniile domnești de încoronare descrise de un Gheorgachi, ba chiar, aș fi înclinat să o spun – adăugându-i partea de modernitate a simbolisticii cromatice la mare preț în Europa prin monarhia restaurată a Bourbonilor –, în chiar reglementările unei interdicții somptuoare din ianuarie 1817³⁷ a lui Ioan Caragea stipulând folosirea culorii albe la veșminte doar de către membrii familiei princiare, „numai obazele cărora le vor fi încredințate domnii și oblăduirii de noroade”. Tardiv semn de autocrație fanariotă, o asemenea reglementare amintind și de reguli fixe ale Bizanțului defunct aparținea, ca simplu simptom, unui registru mai larg al secolului al XVIII-lea: cel al unui mic despotism căruia istoricii i-au dat atributul de „luminat”, atunci când au luat în considerație normele politice și intelectuale după care s-au condus principii fanarioți – în frunte cu Mavrocordații – ce continuau parțial, în condiții cu totul noi ale uneia dintre „Europele periferice”³⁸, șirul voievozilor cu năzuințe monarhice din secolul al XVII-lea. Erau acei cârmuitori, efemerii e drept, ce și-au putut afirma, nu mai puțin, precum cei doi Mavrocordați din anii '80 în Moldova, înaintea Austriei și Rusiei imperiale, apartenența la o familie suverană și la un imperiu care, fie el și musulman, nu era mai puțin succesorul ortodoxului Bizanț³⁹.

Trebuie recunoscut că dacă bilanțul acestei cercetări îl reprezintă existența certă a unor tendințe dinastice în veacul fanariot oglindite, mai ales, de mărturii epigrafice și cronicărești, cele arhitectonice sunt mult mai sumare, stând uneori sub semnul ipotezei (la fel de sumare, adaug, precum cele privind arhitectura de „loisir” a caselor și foisoarelor pentru „desfătare” și „priveală” zidite de Mavrocordați, de Ghiculești mai ales, de neamurile Calimachi, Moruzi sau Ipsilanti, de vodă Mavrogheni și, după pilda lor, de Ienăchiță Văcărescu⁴⁰).

Niciun monument dinastic fanariot nu s-a păstrat ca atare, lăcașurile de la Văcărești și Pantelimon fiind demolate, biserica Sf. Spiridon Nou în întregime și din temelii transformată.

³² R. Theodorescu, *Civilizația...*, p. 120 și urm.

³³ *Ibidem*, p. 155–156.

³⁴ J. Starobinski, *L'invention de la liberté. 1700–1789*, Geneva, 1964, p. 14.

³⁵ *Literatura românească de ceremonial...*, p. 280.

³⁶ V. Al. Georgescu, *Câteva contribuții la studiul receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova (1711–1821)* în *Studii*, 1, 1965, p. 62, p. 65; cf. R. Theodorescu, *Pornind de la un manual de legi*, în *Drumuri către ieri*, București, 1992, p. 56–61.

³⁷ V. A. Urechia, *Societatea sub I.G. Caragea*, (extras), București, 1901, p. 137–138.

³⁸ Conceptul apare la P. Chaumu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 43–44, p. 51.

³⁹ N. Iorga, *Textes postbyzantins*, București, 1939, p. 5.

⁴⁰ R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 136–145.

Nu mai puțin tot ce știm sau bănuim despre necropolele acolo înghebate se așează în continuarea unui capitol de arhitectură dinastică – mai ales muntenească – din cele două secole precedente, după cum schițarea unor dinastii continua, în răstimpul 1716–1821, atitudinile monarhice de după 1500 în cadrul unei realități esențiale și specifice a istoriei românești: statalitatea.

Fig. 15. București. Biserica Sf. Spiridon Nou. Pronaos. Lespedea funerară a lui Alexandru Scarlat Ghica.

Fig. 16. București. Biserica Sf. Spiridon Nou. Pronaos cu spațiu funerar.

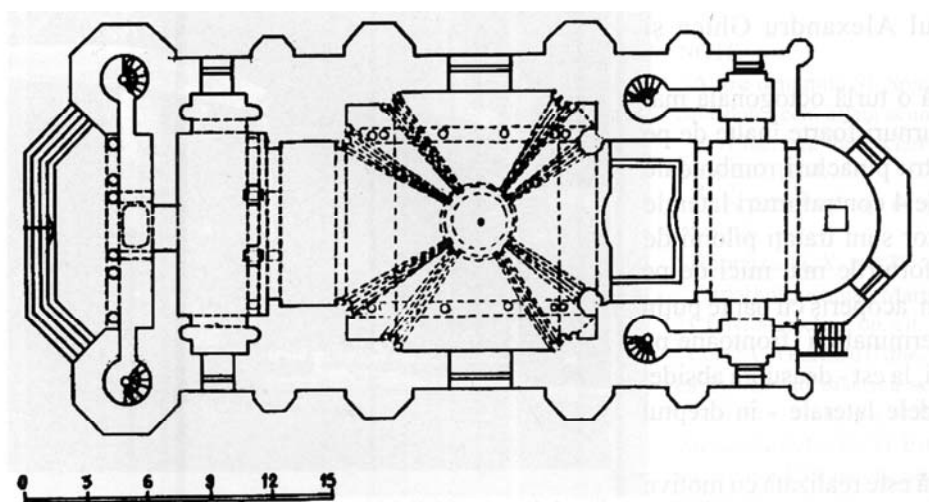

Fig. 17. București. Biserica Sf. Spiridon Nou. Plan.

Fig. 18. București. Biserica Sf. Spiridon Nou. Inscriptia exterioară.